

УДК 370.1:159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-13>

ДУХОВНІСТЬ ЯК ІНДИКАТОР РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ СУСПІЛЬСТВА

ПУНЧЕНКО, ОЛЕГ¹
ПУНЧЕНКО, НАТАЛІЯ²

Анотація

У статті здійснено соціально-філософський аналіз духовності суспільства як ключового індикатора рівня соціальної єдності та цивілізаційної зрілості. Проблема духовності завжди розглядалася як показник соціальної єдності та цивілізаційної зрілості суспільства, відображаючись як у повсякденній свідомості, так і на рівні науково-технічної діяльності. Мета статті: розкрити духовність суспільства як барометр зрілості його єдності. Вона базується на свідомості, виконує функції підключення розуму і волі до стихійного органічного процесу у суспільному розвитку, не ламаючи цей процес, а допомагає йому усувати перепони на його шляху, перешкоджаючи деструктивним устремлінням окремих осіб, країн. Обґрунтовано, що духовність виступає інтегративним чинником суспільного розвитку, формуючи систему цінностей, норм і смислів, які забезпечують соціальну солідарність, довіру та стійкість суспільних інститутів. Аналіз соціальних трансформацій ХХ – початку ХХІ століття засвідчує нелінійний, стрибкоподібний характер розвитку людства, що проявлявся у формі соціалістичних революцій, біполярного поділу світу, ідеологічного протистояння, «кольорових» революцій, гонок озброєнь та інших масштабних соціальних зрушень. У ретроспективі ці процеси постають як історично минуші феномени, які не забезпечили ані стабільної цивілізаційної рівноваги, ані тривалого сходження держав до вершин світового впливу. Сучасний політико-економічний досвід низки країн переконливо демонструє обмеженість силових, технократичних і суто економічних моделей розвитку. Одним із ключових чинників цієї обмеженості постає ерозія духовної єдності народу, втрата внутрішнього смислового стрижня колективного буття. Проаналізовано взаємозв'язок між духовними орієнтирами, культурною ідентичністю та здатністю суспільства до подолання кризових викликів у глобалізованому світі. Особливу увагу приділено ролі духовних цінностей у процесах соціальної консолідації, розвитку громадянської відповідальності та утвердження гуманістичних ідеалів. Зроблено висновок, що рівень духовності є важливим показником цивілізаційної зрілості суспільства та передумовою його сталого розвитку.

Ключові слова: духовність, суспільство, соціальна єдність, цінності, цивілізаційна зрілість, соціальна консолідація, дух, духовність, духовні епістемі, освіта.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Духовність, як внутрішня реальність суб'єктивного чинника, як складова його інтелектуального розвитку, спочатку виникнення людства виступала і сьогодні постає як інтегруючий критерій його єднання. Вона базується на свідомості, виконує функції підключення розуму і волі до стихійного органічного процесу у суспільному розвитку, не ламаючи цей процес, а допомагає йому усувати перепони на його шляху, перешкоджаючи деструктивним устремлінням окремих осіб, країн.

Аналіз розвитку стріли спрямованості духовності розкриває нерівномірний характер її розвитку. У другій половині ХХ століття та першій

чверті ХХІ спостерігається спад духовного розвитку людства, що підтверджується практикою її руху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких відображено стан цієї проблеми, на які спираються автори. Сучасне дослідження духовності широко розкривається у роботах В.Г. Воронкової, (особливо у низці робіт з освіти та формування інформаційного суспільства), Горак А.І. (2008); Доннікової І.А. (2020); Запорожан (2020); Кудіна В.О. (2007); Осипова А.О. (2008, 2023); Пісчикова В.С. і Холіна М.М. (2008, 2009), Пунченко О.П. (2010, 2017), Ханжі В.Б. (2020); Зуєва А.В. (2007); Шрамко О.І. (2007, 2008); Сідельнікова В.П. (2013) та багатьох інших.

Методологічною основою дослідження, що дозволяє розкрити основні його положення, виступають: по-перше, загальнологічні методи, які функціонують на всіх рівнях наукового дослідження та на які спиралися автори. Це аналіз та синтез, історичне та логічне, а також абстрагування та узагальнення. По-друге, методи від-

¹ Одеська державна академія технічного регулювання та якості (Одеса, Україна)

E-mail: olegpetr02.09@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2694-6841>

² Одеський державний аграрний університет (Одеса, Україна)

E-mail: iioonn24.01@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0008-1382-4490>

окремлення та дослідження об'єкта, а також обробки та систематизації накопичених емпіричних знань. По-третє, методи пізнання теоретичного рівня, яких у статті віднесено: ідеалізація, формалізація та історичне. Використання цих методів пізнання дозволило розкрити процес розвитку духовності зі становлення інтелекту за сучасною епохою.

Мета статті: розкрити духовність суспільства як барометр зрілості його єдності.

Виклад основного матеріалу. Духовність як барометр зрілості суспільства. Проблема духовності завжди розглядалася як показник соціальної єдності та цивілізаційної зрілості суспільства, відображаючись як у повсякденній свідомості, так і на рівні науково-технічної діяльності. Основою її формування виступають гуманітарні дисципліни сучасної освіти. Історично першим середовищем розвитку людського інтелекту та духовності було землеробство. М. Галич показує, що воно визначало не лише економічну діяльність, а й матеріальні та духовні форми суспільних взаємовідносин. Потреба одухотворення життя дозволила людині подолати суто біологічне сприйняття існування та відмежувати себе від тваринного світу, Потреба в одухотворенні буття, що виникла ще на ранніх етапах первісної історії, мала для людини принципове значення. Вона дала змогу подолати суто біологічне сприйняття життя та відмежувати людське існування від життєдіяльності тваринного світу. Завдяки цьому людина навчилася бачити у власному житті – як у його цілісності, так і в окремих проявах – більше, ніж матеріальну або функціонально-біологічну доцільність. Саме тоді відкрився шлях не лише до вдосконалення людини як природної істоти, а й до її нескінченного духовного розвитку.

Форми духовності у ранніх цивілізаціях. Форми духовності, що поступово зароджувалися, виконували інтегруючу функцію, об'єднуючи людей у первинні соціальні спільноти – сім'ю, рід, плем'я. Становлення цих спільнот відображало еволюцію людського інтелекту як у матеріальній, так і в духовній сферах життя. У матеріальному вимірі це виявлялося у створенні та використанні знарядь праці – чоперів, кам'яних рубил, ножів, наконечників, сокир, серпів тощо. У духовному бутті розвиток інтелекту проявлявся у формуванні вірувань, звичаїв, норм взаємовідносин і усвідомленні взаємодії з силами природного світу.

Про необхідність гармонійного співіснування людини з природою людство було застережене

ще кілька тисячоліть тому. Зокрема, ієрогліфічний напис, що приписується добі Хеопса, містить пересторогу про те, що загибель людей може настати внаслідок невміння користуватися силами природи та незнання істинного устрою світу.

Духовність і філософські традиції. Духовність розвивалася через поступовий перехід від чуттєвих форм єдності з природою до символічних та нормативних духовних практик. О. О. Осипов підкреслює складність цього процесу та його нелінійний характер: різні форми духовно-практичного досвіду співіснували одночасно. В індуїзмі, буддизмі, конфуціанстві та даосизмі людина залишалася центром філософських роздумів – її внутрішній світ, шляхи самовдосконалення та гармонія з космосом і суспільством. Аналогічно, у філософській традиції Стародавньої Греції та Риму духовність трактувалася як умова доброчесного життя, внутрішньої свободи та повноти буття. Саме в цьому контексті розгортається перехід від безпосередньо-чуттєвих форм єднання з природою та спільнотою до усвідомлених духовних практик, що набувають символічного, нормативного й ціннісного виміру. Йдеться не про просту еволюцію форм діяльності, а про глибинну трансформацію способу людського існування. Цю логіку переходу ґрунтовно аналізує О. О. Осипов, наголошуючи на складності руху від багатоосередньо-чуттєвої форми єдності до тілесно-духовної екзистенції, яка реалізувалася в духовних практиках і діях первісної людини, а згодом – у розвинених формах духовного досвіду стародавніх цивілізацій. Водночас дослідник підкреслює, що історичний процес функціонування духовних практик не має лінійного характеру, оскільки передбачає одночасне співіснування різних за рівнем зрілості та спрямованістю форм духовно-практичного досвіду. Аналіз перших філософських шкіл Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю – індуїзму, буддизму, конфуціанства, даосизму, тантризму та інших – утверджує переконання, що головним вектором їхніх пошуків було не осмислення геополітичного устрою чи технологій освоєння природи, і не наукове пізнання як таке, попри значні відкриття в галузі природознавства й техніки. Центральним предметом філософського розмислу залишалася людина, її внутрішній світ, духовна природа, шляхи самовдосконалення та досягнення гармонії з космосом, суспільством і самою собою.

Духовність у середньовіччі та Новий час. У феодальному суспільстві духовність набу-

вала релігійного забарвлення, розвиваючись у працях Ансельма Аквінського, М. Кузанського та Е. Роттердамського. Згодом, у період індустріальної цивілізації, духовність аналізувалася Вольтером, Руссо, Кантем, Гегелем. В українській традиції – у працях Г. Сковороди, О. Потебні, Г. Шпета, а в сучасності – В. Воронкової, Г. Горак, І. Доннікової та інших.

У вченнях Платона, Аристотеля, Епікура, Епіктета та інших мислителів духовність постає як умова досягнення добродесного життя, внутрішньої свободи та онтологічної повноти людського буття. Саме в цьому культурно-філософському просторі на європейському континенті виникають академії та перші університети, покликані сприяти духовному розвитку людини. Водночас афірмативний, тобто соціально та класово обмежений характер освіти зумовлював те, що процес формування духовності набував чітко вираженого класового відбитку.

У працях Ф. Аквінського, М. Кузанського, Е. Роттердамського розкривається зміст духовності. Зміні пріоритету релігійних концепцій духовного розвитку людини та суспільства сприяв перехід людства до цивілізаційної парадигми розвитку – індустріальної. Проблема духовності відображається у творах Вольтера, Руссо, Дідро, Канта, Гегеля, Фіхте, Шеллінга, Фейєрбаха та багатьох інших.

В українській філософії цю проблему досліджували Г. Сковорода, О. Потебня, Г. Шпет, а сьогодні вона знаходить своє відображення у науковій творчості Г. Горак, І. Доннікової, О. Зуєва, В. Кудіна, С. Кузьміної, В. Ополева, В. Пісчикова, М. Холіна, В. Ханжі, Я. Шрамко та ін.

XX століття постає як переломний етап у розвитку світової цивілізації, позначений радикальними соціокультурними, технологічними та світоглядними зрушеннями. Перехід від техногенної до інформаційної моделі розвитку, глобальні війни, ідеологічне протистояння та геополітична фрагментація світу не лише трансформували матеріальні основи буття, а й спричинили глибоку кризу духовних орієнтирів людства. У цих умовах духовність дедалі частіше редукувалася до інструментального виміру, поступаючись прагматичним, утилітарним і технократичним моделям світобачення, що орієнтувалися передусім на ефективність, контроль і споживання.

Духовна криза XX століття була зумовлена не стільки втратою релігійних форм світосприйняття, скільки руйнуванням цілісної ціннісної

картини світу. Людина опинилася в ситуації екзистенційної розірваності між зростаючими можливостями техніки та втратою смислових орієнтирів власного існування. Саме тому численні філософські напрями XX століття – екзистенціалізм, феноменологія, критична теорія, персоналізм – звертаються до проблеми духовності як до ключового виміру людського буття, що потребує нового осмислення.

Історичний досвід переконливо засвідчує, що життєздатність суспільства визначається не лише його матеріальними ресурсами або військовою могутністю, а насамперед рівнем внутрішньої духовної єдності. Сила народу полягає у сформованому духовному геномі, який акумулює історичну пам'ять, колективні цінності, моральні норми та світоглядні орієнтири, передаючись через повсякденну свідомість, традиції та соціокультурні практики. Саме цей духовний фундамент забезпечує здатність суспільства до самоорганізації, солідарності та опору деструктивним викликам.

У XXI столітті проблема духовності набуває нової гостроти у зв'язку з процесами глобалізації, цифровізації та віртуалізації соціального простору. Інформаційна цивілізація створює безпрецедентні умови для доступу до знання, але водночас загострює ризики фрагментації ідентичності, девальвації гуманістичних цінностей і підміни духовного досвіду симулятивними формами комунікації. У цих умовах духовність постає не як даність, а як завдання – результат свідомого ціннісного вибору людини і суспільства.

Особливого значення в сучасному філософському дискурсі набуває аксіологічний вимір духовності, оскільки саме система цінностей формує її смислове ядро. Як слушно зауважує І. І. Горак, «востаннє теоретичний статус аксіології, її евристичні та метафізичні можливості опиняються в центрі філософського дискурсу», що пов'язано з необхідністю переосмислення ролі духовності у світі, де фундаментальні цінності – істина, добро, справедливість, свобода, відповідальність – зазнають процесів девальвації [Горак, 2008]. Аксіологічний аналіз дозволяє виявити не лише кризові тенденції, а й потенціали духовного оновлення, закладені у культурі, освіті та соціальних інститутах.

Таким чином, духовність у XX–XXI століттях постає як багатовимірний феномен, що поєднує екзистенційний, соціальний та ціннісний виміри людського буття. Вона виступає не лише індика-

тором цивілізаційної зрілості, а й стратегічним ресурсом сталого розвитку, соціальної єдності та збереження гуманістичних засад сучасної цивілізації. Саме через відновлення аксіологічного ядра духовності можливе формування цілісного світогляду, здатного інтегрувати досягнення науково-технічного прогресу з потребами морального та духовного самоздійснення людини (Zuboff, 2019).

До аналізу сутності афірмативності освіти як елементу духовної культури неодноразово зверталися представники Франкфуртської школи, зокрема М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе та інші. Вони виходили з положень критичної теорії суспільства, сформульованої М. Хоркхаймером у 1937 році. Згідно з нею, критична теорія є: теорією, у всіх своїх положеннях спрямованою на створення нормативних умов гідного людського життя; теорією, що засуджує існуючі соціальні інститути та практики як «нелюдські»; теорією, яка виходить із необхідності трансформації суспільства як цілісного утворення.

Виходячи з основних положень критичної теорії, Г. Маркузе зазначає, що їй притаманні такі риси: турбота про людське щастя та переконаність у тому, що воно може бути досягнуте шляхом перетворення матеріальних умов існування; увага до розвитку можливостей людини, її свободи, щастя та прав індивіда. При цьому свобода розуміється як сукупність реальних можливостей і суспільних відносин, від реалізації яких залежить доля людини; вимога визволення людських відносин шляхом скасування застарілих матеріальних умов існування.

Термін «афірмативна культура» у Г. Маркузе означає передусім високу культуру буржуазної епохи, особливо мистецтво. У той час як мистецтво ідеалізує та прославляє «кращий світ», індивіди змушені вести безжальну боротьбу за виживання та матеріальні ресурси в економічній і суспільній сферах. Поняття «душі», а згодом і «особистості», вказує на той залишок самості, який знаходить своє втілення переважно у спогляданні мистецтва, оскільки потреба в щасті зазнає краху у зіткненні з репресивною організацією суспільства.

Водночас афірмативність, що виражає класовий характер духовної культури, не є винаходом ХХ століття. Сам Г. Маркузе звертається до аналогій, аналізуючи ідеї Платона, Аристотеля та інших філософів. Проте, як свідчить історична та соціальна практика, афірмативний характер

освіти не здатний повною мірою розв'язати проблему формування духу народу (MacIntyre, 2007).

Таким чином, поняття «дух» досліджується з різних позицій у науці та філософії. В антології він досліджується як неречове початок світу і як похідне від матерії. Так, в індійській філософії дух розкривається через співвідношення брахмана – вищої реальності, об'єктивного безособового духовного початку на оплотненні якого виникає весь матеріальний світ, та атмана – суб'єктивного духовного початку. У Стародавній Греції дух розглядається як найтонший субстрат з ознаками матерії, як прабатько свідомості та самосвідомості. У найбільш розвиненій формі дух з'явився у Гегеля, у його системі основних значущих категорій у філософії, на другому місці представлений абсолютний дух, який поступився першістю лише абсолютною ідеєю. У «Феноменології духу» Гегель характеризує його як об'єктивний, абсолютний, формотворчий початок. «Дух є завжди ідея, але спочатку є лише зрозуміліше ідеї, чи ідея у її невизначеності, в абстрактному вигляді реальності, тобто. у формі буття; розвиток цієї реальності завершується лише усією філософією духу загалом. Дух лише на останньому щаблі сходів форм духу – на щаблі «абсолютного духу» – досягає повної тотожності з абсолютною ідеєю. Отже, прогрес духу полягає у процесі його розвитку, руху (Горак, 2008).

У гносеології дух є визначальним мислення, свідомість, самопізнання. Це відбивалося у вченні про нусі; законах логічного мислення, а сьогодні – у розвитку методології наукового пізнання. Але як би ми не вели мову про матерію і дух необхідно виходити з цього факту, що не вся матерія одухотворена і з цієї позиції тіло як матеріальний об'єкт є природним сховищем духу, отже, турбота про людину передається як головна турбота про сховище її духу, що є завданнями медицини, екології, біології.

Звернення філософії до отологічного та гносеологічного аспектів походження, сутності та здатності духу пізнавати та спрямовувати розвиток навколишньої дійсності, не розкриває його механізми внутрішнього одухотворення соціальних процесів. Якщо ми стверджуємо, що матерія – це об'єктивна реальність, яка існує незалежно від нас, а людина – це окрема частина природи, яка має розум, інтелект, то з її появою розвиваються механізми одухотворення соціальних процесів.

Духовність – це внутрішня реальність суб'єктивного чинника, куди входять не тільки

форми суспільної свідомості, а й психічні процеси (пам'ять, уява, мова, увага, воля, емоції, особистісні здібності, темперамент та інші), і навіть систему соціальних відносин, що базуються на свідомості. Свідомість полягає в тому, щоб вміти вчасно підключити волю і розум до стихійного органічного процесу суспільного розвитку не ламаючи, не гвалтуючи цей процес, допомагати йому усувати перешкоди на його шляху, перешкоджати деструктивним устремлінням окремих осіб, груп, країн.

Духовність, як внутрішня ідеальна форма буття суб'єктивного чинника завжди протистоїть матеріально-речовим формам, прагматизму і утилітаризму життя, його природі, що досягається за допомогою наукових методів. Духовність – це те, що у змісті духовного світу людини має морально-гуманістичної інтенцією, що орієнтовано на вищі нематеріальні цінності – добро, любов, красу, істину, свободу, справедливість. Залежно від рівня та характеру духовного розвитку особистості її духовний світ може більшою чи меншою мірою мати якість духовності» (Осипов, 2023),

Проблема духовного розвитку найчастіше постає як проблема ідеалізації, що пред'являється у вигляді протиріччя між реальним та віртуальним його змістом; між теоретичним, абстрактно-логічним та конкретно-емпіричним; раціональним та емоційно-чуттєвим; явним та неявним, інтуїтивним знанням. Її дозвіл не зводиться лише до діалектики теоретичного та конкретно-емпіричного; методів дедукції та індукції; аналізу окремих фактів та наукових узагальнень. При цьому духовний розвиток не обмежується суто кількісними чи інформаційними формами свого вираження та раціональними критеріями аналізу соціальної реальності (Доннікова, 2020).

У кожен історичний час духовність суспільства знаходить свої межі і має свої складнощі, характерні лише для цієї епохи, країни, нації. Розуміння духовності неможливе з позиції лише теорії відображення чи простого наукового аналізу, різних стадій розвитку понятійно-концептуального апарату. За своєю суттю, духовний розвиток – це насамперед розвиток людини як суб'єкта відповідної культури, її творчих, пізнавальних, адаптаційних, інтегративних, ідентифікаційних та інших індивідуальних та суспільних здібностей; розвиток, який пов'язаний не тільки з науковою, а й філософською, повсякденною, міфологічною та релігійною, національною свідомістю та само-свідомістю, що виявляється в мистецтві, способі

життя, менталітеті та світогляді народу, його звичаях і традиціях, характері, історично сформованих суспільних зв'язках, державної політики та ідеології. Ступінь цього розвитку проявляється в активності та пасивності особистої та колективної діяльності, моральному та аморальному її змісті, самодіяльності та конформізмі, вірі та безвір'ї в ті чи інші цінності, надіях і сподіваннях окремих людей і цілих народів, тій морально-психологічній атмосфері, в якій протікає їхнє повсякденне життя (Inglehart, & Welzel, 2005).

Зміст духовності людини визначає її суспільну сутність, що він є як особистість, як частка народу, нації, країни. І критеріями реалізації його духовності виступає його особистісне ставлення до постійних викликів та загроз у вигляді техногенних катастроф, економічних та екологічних криз, злочинності, втрати національної ідентичності та історичної пам'яті, розгулу націоналізму тощо. У таких умовах безпека соціального буття народу та особистості стає все більш проблематичною, а її відсутність створює ризики дестабілізації та ослаблення конструктивних засад соціального життя.

Але як суб'єктивний чинник здійснює гармонію та регулює процеси взаємодії організації та самоорганізації суспільного буття і як він формує духовний світ людини та суспільства – адже це його головне завдання? Вирішення цього завдання полягає в тому, щоб визначити, які цінності необхідно культивувати, від яких відмовлятися, і як все це позначиться на процесі гуманізації соціальних відносин. А ціль полягає в тому, щоб забезпечити інтеграцію людської духовності на основі вищих цінностей, що дозволяє здійснювати її гуманістично вивіреними діями. Порівняльний аналіз систем духовних цінностей – спочатку у теоретичному, та був і практичному плані – найважливіша потреба сучасності. Гуманітарний розвиток до наявних видів контролю та експертизи вимагає додавання ще й аксіологічної експертизи. Цей новий вид експертизи має виявляти та культивувати найбільш відповідні вектори духовного розвитку людства (Пунченко, Пунченко, 2010).

Духовність має глибокий соціальний вимір. Як одинорозмірний фактор духовність виражає особливий людський вимір. «У найзагальнішому сенсі, відмічає І.А. Доннікова, людомірність означає, що людина здатна «прикладати свою мірку» до всього, що потрапляє до поля її зору чи діяльності. Іншими словами, вона має у своєму розпорядженні пред-

мети, речі та явища в межах власного існування, організованого за створеними нею самими законами і канонами» [Доннікова, 2020]. Духовні сутності тісно пов'язані з творчістю та свободою і завжди залишаються ареною дебатів щодо тих чи інших принципів або устоїв, що формують людиномірність. Духовність має відношення до практичного життя людини, вона пов'язана з універсальними правилами поведінки, політичними та правовими нормами. У широкому сенсі духовність збігається з поняттям *teshne*, що виражає людські здібності та вміння, засновані на знанні.

Сила знання завжди полягає в тому, що «воно розкріпає людину, звільняє від пут невігластва. Але знання набуває ні з чим незрівнянної сили, коли воно помножене на високу моральність, коли воно зігрите високими ідеалами гуманізму та людинолюбства» (Пунченко, 2017). Головним завданням суспільства у формуванні людиномірності виступало і виступає виховання душі, яка формує справжній дух народу та відображає історично змінні погляди на внутрішній світ суб'єкта. Це стосується як загального рівня свідомості, так і теоретичного осмислення, що розкривається через діяльність суб'єктивного чинника історії.

Душа є джерелом духовних «генів» людини. На основі генів соціальної самості окремих індивідів формується геном народу – як цілісний стрижень, квінтесенція єдиної його самості. Він включає позамислімі духовні аспекти: волю, почуття, пам'ять, інтуїцію, уяву та інші прояви духовності, пов'язані між собою тонкими, незримими нитками, що утворюють єдиний геном народу. Цей геном постає як цілісний смисловий стрижень самості народу і передається у спадок. До запровадження всенародної освіти духовний геном народу формувалася через звичайну свідомість. Свідченням цього є вся теорія буття народів світу: народ сильний лише у єдності. Духовний геном народу формувалася через відповідальність та турботу про країну, землю і рід. Він об'єднує соціальні та психологічні почуття, пов'язуючи всі духовні прояви тонкими, незримими нитками (Пунченко, 2014).

Аналіз однієї з історичних форм соціального об'єднання в Україні – козацтва – показує єдність їхнього духу та спільної мети. Його формування відбувалося через традиції, звичаї, відповідальність за українську землю та збереження свого роду. Значну роль у розвитку козацького духу відігравали державна влада того часу та церква. Сьогодні, порівнюючи формування духовного «геному» козацтва з сучасними процесами, бачимо

суттєві відмінності. Якщо раніше головним було практичне забезпечення безпеки й захисту країни від зовнішніх загроз, то сучасність часто оперує абстрактними гаслами демократії та свободи. Проте ключовий урок козацтва залишається актуальним: справжня сила народу не в зброї, а у єдності, здатності згуртуватися у скрутні часи та протистояти загрозам, зберігаючи свої цінності та духовну основу (Huntington, 1996).

Однак у сучасний період питання формування духовного геному українського народу не завжди посідало належне місце серед пріоритетів державної та освітньої політики. Це проявлялося у низці взаємопов'язаних чинників. По-перше, за роки незалежності країна пережила зміну кількох політичних курсів, що часто супроводжувалося відсутністю наступності в управлінських підходах і довгострокових стратегій розвитку. По-друге, трансформації у сфері вищої освіти призвели до скорочення або переосмислення інституцій, які раніше відігравали важливу роль у військово-патріотичному та громадянському вихованні молоді. По-третє, зменшення обсягу гуманітарної підготовки у вищих навчальних закладах звузило можливості системного формування ціннісних орієнтацій, світоглядних засад і духовних епістем майбутніх фахівців. По-четверте, соціальні та геополітичні виклики останніх років сприяли зростанню міграційних процесів, зокрема серед молоді, що ускладнило збереження сталих духовних і громадянських зв'язків із Батьківщиною.

У сукупності ці процеси свідчать про послаблення цілісного та системного підходу до управління духовним потенціалом суспільства, який традиційно виступає однією з ключових основ національної стійкості. Водночас поширені сьогодні судження про «втрату духовності» або загальну кризу моральних засад доцільно розглядати не як фатальне явище, а як ознаку складного періоду соціальної адаптації, що супроводжує глибокі трансформації суспільства.

У цих умовах особлива роль належить освіті, яка покликана підтвердити свою ефективність і суспільну значущість через наукові платформи, міждисциплінарний діалог та формування цілісного духовного світу особистості й народу загалом. Наукові дискусії неодноразово пропонували інноваційні та конструктивні підходи до зміцнення суспільної єдності й духовної безпеки, однак їх практична реалізація потребує системної підтримки та інституційного втілення (Berger, & Luckmann, 1966).

Аналіз духовних епістем дозволяє дійти висновку, що їх інтегративним ядром виступає патріотизм, який пронизує світоглядні, гуманістичні, моральні, колективістські та відповідальнісні виміри буття. Патріотизм як усвідомлена любов до Батьківщини формує довгострокову перспективу розвитку суспільства. Як слушно зазначає С. Вакарчук, Україну варто сприймати не лише як землю предків, а й як простір майбутнього наших дітей і онуків, замислюючись над спадщиною, яку ми їм залишаємо. Саме така установка сприяє консолідації духовних сил народу та зміцненню його внутрішньої єдності.

Отже, актуальним завданням сьогодення є пошук і впровадження нових форм патріотичного виховання, здатних позитивно впливати на духовний зв'язок суспільства, стимулювати громадянську відповідальність і сприяти поступовому, усвідомленому оновленню національної свідомості.

Висновок. Аналіз соціальних трансформацій ХХ – початку ХХІ століття засвідчує нелінійний, стрибкоподібний характер розвитку людства, що проявляється у формі соціалістичних революцій, біполярного поділу світу, ідеологічного протистояння, «кольорових» революцій, гонок озброєнь та інших масштабних соціальних зрушень. У ретроспективі ці процеси постають як історично минуші феномени, які не забезпечили ані стабільної цивілізаційної рівноваги, ані тривалого сходження держав до вершин світового впливу. Сучасний політико-економічний досвід низки країн переконливо демонструє обмеженість силових, технократичних і суто економічних моделей розвитку. Одним із ключових чинників цієї обмеженості постає ерозія духовної єдності народу, втрата внутрішнього смислового стрижня колективного буття.

За таких умов актуалізується потреба у своєрідній духовній революції – не як радикальному зламі, а як глибинному переорієнтуванню суспільної свідомості, здатному змінити «вектор барометра» національної єдності у конструктивному, гуманістичному напрямі.

У межах даного дослідження духовність осмислюється в кількох взаємопов'язаних вимірах. По-перше, поняття духу розглядається в онтологічному, гносеологічному та соціальному контекстах. Саме на соціальному рівні духовність постає як внутрішня реальність суб'єктивного чинника, як рушійна сила інтелектуальної та моральної активності людини, орієнтованої на вищі нематеріальні цінності. Така духовність виконує інтегративну функцію: вона не лише виявляє соціальні

суперечності, що неминуче виникають у процесі розвитку, а й спрямовує їх розв'язання в русло загальнолюдської солідарності. У цьому контексті методологічно значущим постає гуманістичний заповіт Аль-Фарабі, згідно з яким людяність є сполучною основою між людьми, а мир – природною нормою співбуття людського роду.

По-друге, спад духовності, що настав унаслідок розпаду Радянського Союзу, інтерпретується як прояв «зубожіння духу народу», ослаблення системи патріотичного виховання, втрата життєвих орієнтирів і ціннісних смислів, які традиційно виконували функцію соціального цементування. Аналіз соціально-психологічних духовних епістем свідчить про зниження рівня колективної відповідальності та єдності у кризових умовах сучасності, що додатково загострює проблему національної солідарності.

По-третє, вводиться поняття «духовного геному народу», який осмислюється як смисловий код його історичної тягlosti, квінтесенція культурної ідентичності та внутрішньої цілісності. Саме духовний геном забезпечує спадкоємність цінностей і здатність народу до самооновлення в умовах цивілізаційних викликів.

По-четверте, сучасна освіта розглядається як фундамент формування теоретичної свідомості та відтворення духу народу. Виявляються причини глобального духовного вакууму, що набув рис своєрідного «всесвітнього потопа духовності», окреслюються форми його прояву у масовій культурі, інформаційному просторі та соціальних практиках. У цьому контексті підкреслюється детермінуюча роль суспільних наук у формуванні патріотизму як усвідомленої цінності, а не декларативного гасла. Патріотизм інтерпретується як умова колективного перезавантаження мислення та як основа вироблення власного, національно автентичного шляху духовного розвитку.

По-п'яте, акцентується необхідність більш збалансованого та стратегічного інвестування в духовне виробництво суспільства. Обґрунтовується теза, що вкладення у розвиток духу народу мають довгостроковий мультиплікативний ефект, значно перевищуючи за своїми наслідками інвестиції у суто матеріальні або військово-технічні ресурси.

Загалом проведене дослідження дозволяє стверджувати, що еволюція духовного світу людства є принципово відкритим процесом, позбавленим остаточних меж. Саме в цій відкритості духовності полягає її потенціал як ключового чинника цивілізаційної зрілості, соціальної єдності та сталого майбутнього людства.

Список використаних джерел

- Воронова В.Г. (2011). Теоретико-проксиологічні засади формування парадигми гуманістичного менеджменту в Україні. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. Вип. 45. 5-11.
- Горак Г.І. (2008). Структура аксіосфери. *Актуальні проблеми духовності*, № 9. Кривий Ріг: ПП «Видавничий дім». 3-11.
- Доннікова І.А. (2020). Створювальна сила знання. Одеса: Фенікс. 250.
- Осипов А.О. (2023). Духовна практика як спосіб реалізації цілісності особистості. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University*. 16 (93). 32-43.
- Пунченко О.П., Пунченко Н.О. (2010). Освіта у системі філософських цінностей. Одеса: Друкарський дім. Друк "Південь". 506 с.
- Пунченко О.П. (2014). Духовність як глобалізуючий мегатренд цивілізаційного буття людства. Матеріали IV Міжнародної конференції «Україна у системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства». Одеса: ОНМУ. 19-27.
- Пунченко О.П. (2017). Археологія ноосферної освіти. Одеса: Друкарський дім: "Південь". 452.
- Berger P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.
- Durkheim, E. (1995). *The elementary forms of religious life* (K. E. Fields, Trans.). Free Press.
- Habermas, J. (2001). *The postnational constellation: Political essays* (M. Pensky, Trans.). MIT Press.
- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881>
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (3rd ed.). University of Notre Dame Press.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

References

- Voronova V.G. (2011). Theoretical and Proxiological Principles of the Formation of the Paradigm of Humanistic Management in Ukraine. *Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhia State Engineering Academy*. 2011. Issue 45. 5-11.
- Gorak G.I. (2008). The Structure of the Axiosphere. *Current Problems of Spirituality*, No. 9. Kryvyi Rih: PP "Publishing House". 3-11.
- Donnikova I.A. (2020). *The Creative Power of Knowledge*. Odesa: Phoenix. 250.
- Osipov A.O. (2023). *Spiritual Practice as a Way of Realizing the Integrity of the Personality*. *Humanities Studies. Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University*. 16 (93). 32-43.
- Punchenko O.P., Punchenko N.O. (2010). *Education in the system of philosophical values*. Odesa: Printing House. Printing "South". 506 p.
- Punchenko O.P. (2014). *Spirituality as a globalizing megatrend of the civilizational existence of mankind*. Materials of the IV International Conference "Ukraine in the system of modern civilizations: transformations of the state and civil society". Odesa: ONMU. 19-27.
- Punchenko O.P. (2017). *Archaeology of noosphere education*. Odesa: Printing House: "South". 452.
- Berger P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.
- Durkheim, E. (1995). *The elementary forms of religious life* (K. E. Fields, Trans.). Free Press.
- Habermas, J. (2001). *The postnational constellation: Political essays* (M. Pensky, Trans.). MIT Press.
- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881>
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (3rd ed.). University of Notre Dame Press.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

OLEG, PUNCHENKO – Doctor of Philosophic Sciences, Professor,
Professor Department of automated systems and information-measuring technology,
Odesa State Academy of Technical Regulation and Quality (Odesa, Ukraine)
E-mail: olegpetr02.09@gmail.com.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2694-6841>

NATALIA, PUNCHENKO – Candidate of technical Science Head of the information
technology department, Associate Professor, PhD, Odesa State Agrarian University
(Odesa, Ukraine)
E-mail: iioonn24.01@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1382-4490>

ASPIRITUALITY AS AN INDICATOR OF THE LEVEL OF SOCIAL INTEGRATION AND CIVILIZATIONAL MATURITY OF SOCIETY

Abstract

The article carries out a socio-philosophical analysis of the spirituality of society as a key indicator of the level of social unity and civilizational maturity. The problem of spirituality has always been considered as an indicator of social unity and civilizational maturity of society, reflected both in everyday consciousness and at the level of scientific and technical activity. The purpose of the article: to reveal the spirituality of society as a barometer of the maturity of its unity. It is based on consciousness, performs the functions of connecting reason and will to the spontaneous organic process in social development, without breaking this process, but helping it to eliminate obstacles in its path, preventing the destructive aspirations of individuals and countries. It is substantiated that spirituality acts as an integrative factor of social development, forming a system of values, norms and meanings that ensure social solidarity, trust and stability of social institutions. The analysis of social transformations of the 20th and early 21st centuries demonstrates the nonlinear, leap-like nature of the development of humanity, which manifested itself in the form of socialist revolutions, bipolar division of the world, ideological confrontation, "color" revolutions, arms races and other large-scale social shifts. In retrospect, these processes appear as historically transient phenomena that did not ensure either a stable civilizational balance or a long-term ascent of states to the heights of world influence. The modern political and economic experience of a number of countries convincingly demonstrates the limitations of force-based, technocratic and purely economic models of development. One of the key factors of this limitation is the erosion of the spiritual unity of the people, the loss of the internal semantic core of collective existence. The relationship between spiritual guidelines, cultural identity and the ability of society to overcome crisis challenges in a globalized world is analyzed. Special attention is paid to the role of spiritual values in the processes of social consolidation, development of civic responsibility and affirmation of humanistic ideals. It is concluded that the level of spirituality is an important indicator of the civilizational maturity of society and a prerequisite for its sustainable development.

Key words: spirituality, society, social unity, values, civilizational maturity, social consolidation, spirit, spirituality, spiritual epistemes, education.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 07.10.2025
Accepted date 10. 11.2025
Published date 07.12.2025

How to cite: Пунченко, Олег, Пунченко, Наталія. Духовність як індикатор рівня соціальної інтеграції та цивілізаційної зрілості суспільства. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 25(102). P. 119–127.
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-13>